

Glant Tibor: Amerika, a csodák és csalódások földje. Az Amerikai Egyesült Államok képe a hosszú XIX. század magyar utazási irodalmában.

Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013. 259 oldal.

A magyarországi történettudomány régóta foglalkozik az utazási irodalommal, s ez az érdeklődés az utóbbi évtizedben sem hagyott alább, amit a *Korall* erre vonatkozó, 2006. novemberi különszáma (26. szám) is jelzett. Ezen belül mindig is fontos hely illette meg az Amerikai Egyesült Államokkal kapcsolatos utazási irodalmat. Ennek több oka is van. Amint arra Glant Tibor könyve is felhívja a figyelmet, az amerikai köztársaság a 19. század folyamán végig kiemelkedő jelentőségű viszonyítási pontnak számított a hazai körülmények megjavítását szem előtt tartó magyar utazók számára. Ezt a jelentőségét a 19. század végétől tovább erősítette a magyarok tömeges kivándorlásának megindulása, a 20. században pedig az a tény, hogy az Egyesült Államok olyan meghatározó világhatalommá emelkedett, amely Magyarország sorsának alakulására is döntő befolyással bírt.

Glant Tibor, a Debreceni Egyetem Angol–Amerikai Intézete Észak-amerikai Tanszékének vezetője tudományos pályafutásának kezdetétől fontos feladatának tekintette az Egyesült Államokkal foglalkozó magyar utazási irodalom vizsgálatát. Nem kis mértékben az ő tevékenységének is köszönhető, hogy az általa vezetett tanszéken olyan kutatócsoport jött létre, amely máris jelentős eredményekkel gazdagította az utazási irodalommal foglalkozó magyarországi tudományosságot.¹

Az Egyesült Államokkal kapcsolatos magyar utazási irodalmat vizsgáló szakemberek mindig is nagyobb hangsúlyt helyeztek a 19. századra, azon belül is a század első felére. Jelentős szakirodalom érhető el immár a reformkori magyar utazókról, illetve arról, hogy az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukása után az országot elhagyó emigránsok hogyan járultak hozzá az utazási irodalom gyarapodásához. Ugyanakkor kevesebb figyelem fordult a század második felére, különösen pedig a dualizmus korának utazási irodalmára. Glant Tibort az a ketős törekvés vezette könyvének megírásakor, hogy „helyrebillentse” az egyensúlyt a dualizmus kori utazási irodalom középpontba állításával, illetve hogy azt a 19. századi utazási irodalom hosszabb távú egységes keretébe ágyazva tárgyalja.

Mindez nem azt jelenti, hogy hazai amerikanisták és történészek ne foglalkoztak volna a dualizmus kori utazási irodalommal. Elég talán Katona Anna, illetve Vári András erre vonatkozó munkásságára utalni.² Glant azonban több szempontból is továbblépett a két említett szakember megállapításain. Egyrészt azzal, hogy hozzájuk képest sokkal több munkát vont be vizsgálódásába, másrészt pedig azzal, hogy kifinomult kategóriarendszert dolgozott ki az Egyesült

¹ Erre vonatkozóan lásd például Mathey Éva (Mathey 2001), Venkovits Balázs (Venkovits 2010) és Vida István Kornél (Vida 2012) munkáit.

² Katona 1973; Vári 2006.

Államokhoz kapcsolódó dualizmus kori utazási irodalom osztályozására. Ezt a kategóriarendszert pedig beillesztette az egész 19. századi utazási irodalomra vonatkozó rendszerébe. Ami az utóbbit illeti, Glant Tibor elvetette Katona Anna korszakolását, aki az amerikai polgárháború (1861–1865) előtti és utáni utazási irodalomról beszélt. Egyetérttek a szerzővel abban, hogy ez a periodizáció több szempontból sem tartható. Egyrészt azért nem, mert az Egyesült Államokba érkező magyarok szemléletmódját elsődlegesen nem az amerikai belpolitika egyes kérdéseivel való viszony, hanem a magyarországi történések határozták meg. Glant arra is felhívta a figyelmet, hogy Katona „nem tesz különbséget utazó és száműzött között, és nem tud, vagy nem akar mit kezdeni Kossuth amerikai útjával, mely a Kossuth-emigráció memoár- és utazási irodalmának egyik központi témája”. Glant Tibornak abban is igaza van, hogy Katona Anna korszakolásában „keveredik az utazás ideje és az úti beszámoló közzétételének dátuma” (36). Ehelyett a debreceni történész reformkori utazókról, a Kossuth-emigráció tagjairól, illetve a dualizmus korában az Egyesült Államokban járt magyarokról beszél. Könyvének középpontjában az utóbbi korszak vizsgálata áll, melynek elemzésére nagyon találó és kifinomult kategóriarendszert dolgozott ki (ifjúsági irodalom és elképzelt utazás, világkiállítási utazók, gazdasági utazók és kormány megbízottak, tudósok, világ körüli utazók, turisták és vadászok, bennfentes „amerikások”, politikai utazók és missziós küldöttek, írók, az utazási irodalom paródiája).

Az Egyesült Államokkal kapcsolatos 19. századi magyar utazási irodalom fejlődését Glant Tibor egy találó gondolati ívbe illesztve tárgyalja, ami szintén eltér az elődei, mindenekelőtt Katona Anna és Vári András által felvázolt képtől. Ők ugyanis úgy vélték, hogy Amerika a reformkori pozitív ideálból a 19. század végére – Vári András szavaival élve – „a fenyegetések földjévé” vált.³ Azzal a debreceni történész is egyetértett, hogy a reformkorra jellemző, egyértelműen pozitív Egyesült Államok-kép a 19. század második felében kritikusabb látásmóddal egészült ki. Véleménye szerint azonban „Katona és Vári tézisével ellentétben, Amerika [...] nem vált a csalódások és fenyegetések földjévé”. A korabeli Egyesült Államok ugyanis nagyon bonyolult és összetett univerzum volt, „és a dualizmus kori utazási irodalom ezt a sokszínű, ellentmondásoktól terhelt és hajtott világot kiválóan leírta” (216). Vagyis Glant szerint az Amerikával kapcsolatos magyar utazási irodalom nem egyoldalú hanyatlástörténet. Inkább ciklikus ingadozásról van szó, amennyiben „a haza és haladás kérdéseit a reformkori utazók összekapcsolták, Széchenyi Béla szétválasztotta azokat, majd Zerkowitz (Emil) és Károlyi (Mihály) ismét összekapcsolta őket. Így jutottunk el 1914-re oda, ahonnan Bölöni Farkas Sándor 1834-ben elindult” (216). Úgy gondolom, Glantnak igaza van abban, hogy a dualizmus kori Amerika-kép sokkal összetettebb volt annál, semmint hogy egyszerű hanyatlástörténetként lehetne felfogni.

Glant Tibor kiváló könyvet írt, amely minden további, a témával kapcsolatos vizsgálódás kiindulópontjaként fog szolgálni. Ez azonban nem jelenti azt,

³ Vári 2006. Az idézet a tanulmány címéből származik.

hogyan a könyv hibátlan, illetve hogy minden gondolata vita nélkül elfogadható. Művének megírásával Glant egyik szándéka az volt, hogy az addig elhanyagolt dualizmus kori utazási irodalmat állítsa elemzése középpontjába. Ez a „helyrebillentés” maximálisan, talán túl jól is sikerült, ha a kötet egészét vesszük górcső alá. A könyv alcíme ugyanis így hangzik: *Az Amerikai Egyesült Államok képe a hosszú XIX. század magyar utazási irodalmában*. A cím tehát azt ígéri, hogy a 18. század vége és az I. világháború kirobbanása közötti utazási irodalom módszeres elemzését kapja az olvasó. A dualizmus előtti időszak bemutatása azonban kissé vázlatosra sikeredett, s kevésbé bővelkedik olyan eredeti meglátásokban, mint a 19. század második felére vonatkozó rész. Mindezt jól jelzi, hogy az 1860-as évek előtti utazóknak kevesebb mint tíz oldalt szentelt Glant, míg a kötet fennmaradó részében legnagyobb részt a dualizmus kori irodalomról esik szó. Mindez érthető, ha a szerző szándékait vesszük figyelembe, mégsem fedí le következetesen az alcímben megfogalmazott tartalmat. Érdemesebb lett volna a könyvnek olyan címet adni, ami a Glant által fontosnak tartott, s a kötet lényegi újdonságait tartalmazó részre utal.

A kötet szerkezete laza, s olybá tűnik, mintha külön-külön, eredetileg más céllal íródott tanulmányok egybeszerkesztésével jött volna létre. Erre utal, hogy a fejezetek jelentős része (*Gróf Széchenyi Béla amerikai útja; Indiánkép a XIX. századi magyar utazási irodalomban; A dualizmus kori Amerika-kép forrásai és főbb vonásai; A dualizmus kori magyar nyelvű utazási irodalom Amerika-képe; Mi a baj Amerikával? Utazási irodalom – amerikanisztika helyett*) – ha néha más címmel, más formában és nyelven is – már korábban nyilvánosságra került. Az egyes fejezetek is egyenetlenek abban az értelemben, hogy az egyik 24 oldalban egyetlen útleírást elemez (*Gróf Széchenyi Béla amerikai útja*), míg egy másik hasonló terjedelemben egy egész korszakról ad általános képet (*A dualizmus kori Amerika-kép forrásai és főbb vonásai*). Rendkívül fontos és hiánypótló az a fejezet, amelyben a 19. századi magyar utazók indiánképéről esik szó. E rész elkészítésekor a szerzőnek is szembe kellett néznie az észak-amerikai indián törzsnévek magyar átírásának problémájával. A gondot az jelenti, hogy néhány ismertebb népnév (apacs, mohikán, szíu) magyarosított alakban vált az írott köznyelv részévé, míg a kevésbé ismert törzsnévek átírására nem létezett következetes gyakorlat. A debreceni történész erre a helyzetre azt a megoldást választotta, hogy – a néhány már „magyarosodott” legismertebb néven túlmenően – meghagyta az angol nyelvű alakot, s a törzsek nevét nagybetűvel írta. Ezt a megoldást Glant következetesen alkalmazta, jómagam azonban több szempontból sem érzem szerencsésnek. Egyrészt azért nem, mert egy magyarul írott könyvben idegenül hatnak a meghagyott angol nyelvű alakok, ráadásul a magyar helyesírás szabályaival is ellenkeznek, hiszen a népnéveket kisbetűvel kell írni. Teljesen egyetértek Glant Tiborral abban, hogy következetes nyelvhasználatra kell törekedni. Ezt a következetességet azonban egy magyarul írott szövegben a magyarosított alakok szintjén kellene megvalósítani, annál is inkább, mivel Borsányi László a 2001-ben megjelent könyvében közzétett egy listát, amely 129 észak-amerikai indián nép

nevének magyar átírási javaslatát tartalmazza.⁴ Kompromisszumos megoldásként és az egyértelműség kedvéért talán az lehetne a legjobb megoldás, ha egy magyar szövegben a magyarosított nevek után zárójelben az angol változat is szerepelne. Azt is meg kell jegyezni, hogy Glant csak a magyar utazók indiánképével foglalkozó fejezet vége felé, annak 38. oldalán egy lapalji jegyzetben rögzíti azt, milyen átírási gyakorlatot követ. Mindezt a fejezet legelején kellett volna megtennie még azt megelőzően, hogy rendszerét a szövegben gyakorlatilag alkalmazta volna. Bölöni Farkas Sándorra vonatkozóan túlzottan leegyszerűsítőnek érzem azon megállapítását, hogy „Bölöni Farkast, Nendtvichet és Széchenyi Bélát egyszerűen nem érdekelték az indiánok” (114). Igaz, hogy könyvében Bölöni nem szentelt külön fejezetet az amerikai őslakosok bemutatásának, viszont ahol találkozott velük, ott elég részletesen, s alapvető rokonszenvvel szólt róluk. Glant Tibor véleményének megfogalmazásában az is szerepet játszhatott, hogy elemzésében nem vette figyelembe azt a részt, amelyben Bölöni a Kanadában élő indiánokról értekezve megjegyezte, hogy „Szegény indusok! Hazátokban már idegenek vagytok, s eleiteket legyilkolt ellenségeitek már idegen vándoroknak tekint [sic!]!”⁵ Bölöni a maga romantikus nyelvén itt olyan véleményt fogalmazott meg, amely egyértelműen az indiánok sorsát átérző érdeklődésről tanúskodik.

A magyar utazók indiánképével foglalkozó fejezet mellé egy, a magyar utazási irodalom afroamerikaiakról alkotott felfogását elemző rész is odakíváncozott volna, annál is inkább, mivel Széchenyi Béla kapcsán erre a kérdésre Glant is kitért, s mivel erre vonatkozóan számos tanulmány látott már napvilágot.⁶ A rab-szolgaság kérdésével kapcsolatban a debreceni történész megemlíti, hogy Széchenyi Béla volt „az egyetlen magyar útleíró, aki a déli érvelést, álláspontot fogadja el a konfliktusban”, s aki az amerikai „Dél” saját magáról alkotott mítoszát is visszatükrözte (58, 61). Ez igaz, viszont érdemes lett volna megjegyezni, hogy a déli álláspont ekkor már ismert volt Magyarországon. Fábíán Gábor már 1837-ben közölt egy erre vonatkozó szöveget a *Tudománytárban*, s annak az Alexis de Tocqueville-nek a felfogása is népszerű volt, aki szintén szerepeltette könyvében a déli véleményt. Az ő művét Széchenyi Béla is ismerhette, mivel az már az 1840-es évek elején megjelent magyarul, éppen Fábíán Gábor tolmácsolásában.⁷

A kötet szép kiállítású, igényes szerkesztői és nyomdai munka terméke. Ezt az is mutatja, hogy jómagam csak egyetlen sajtóhibát tudtam felfedezni benne (Amerika gazdaságáról – Amerika gazdaságáról helyett, 154). Sajnálatos azonban, hogy néhány pontatlanság és hiba benne maradt a szövegben. Az *amerikai Podocz és Kazimir keresztjén hitre való megtérése* című regényt a főszöveg szerint „Balassi írta német nyelven és Kazinczy fordította le magyarra” (28). Világos, hogy ebben az esetben elírásról van szó, hiszen a lapalji jegyzetben már helyesen Bessenyei György szerepel a mű szerzőjeként. A 31. oldalon azt jegyzi meg Glant,

⁴ Borsányi 2001: 201–202.

⁵ Bölöni 1984: 410.

⁶ Lásd például Pordán 2009.

⁷ Murat 1837; Tocqueville 1841–1843.

hogyan az 1820. évi ún. Missouri-kompromisszum „az akkor hatalmon lévő déli elit hatalmát konzerválta: a »virginiai dinasztia« adta az elnököt (egészen Andrew Jacksonig, 1829–1837)”. Az Andrew Jackson előtti hat elnökből négy (George Washington, Thomas Jefferson, James Madison, James Monroe) valóban a „virginiai dinasztia” tagja volt, viszont a két Adams (John, illetve John Quincy) Massachusettsből származott és aligha volt a déli elit kiszolgálójának nevezhető. Hiba az is, hogy a szerző közlésével ellentétben nem Észak-, hanem Dél-Karolina volt az, amelyik az 1830-as évek elején „a Jackson-kormány által a hazai ipar védelmében hozott szövetségi védővámot tagállami hatáskörben hatályon kívül helyezte” (32). A szerző megállapításával ellentétben báró Wesselényi Miklós nem volt gróf Széchenyi István „gyermekkori barátja”, hiszen 1821-ben találkoztak először, amikor a gróf már harminc esztendő volt. Az utóbbi évtizedek szakirodalmának tükrében Glant azon megállapítása is túlzásnak tetszik, hogy „[a] Nyugat kapui az 1862. évi telepítési törvénnyel (*Homestead Act*) és a Pacific Vasúttársasági törvénnyel (*Pacific Railway Act*) nyíltak meg a folyamatosan érkező bevándorlók előtt” (98). Amint arra például Maldwyn A. Jones is rámutatott, a telepítési törvény „elméletileg liberális feltételek mellett nyitotta meg a Nyugatot a betelepülés előtt, a gyakorlatban azonban az otthontalanoknak nyújtott szabad föld ígérete illúzióknak bizonyult”.⁸ Ennek elsődleges oka az volt, hogy ekkoriban már csak olyan, csapadékban szegény zónák álltak a betelepülők rendelkezésére, ahol nem lehetett jövedelmezően gazdálkodni a törvény által ingyen biztosított 160 acre nagyságú földterületen (1 acre = 0,41 hektár). Több szempontból is vitatható a szerzőnek az a megállapítása is, hogy a polgárháború utáni évtizedekben „megjelent a (Bölöni Farkas és Nendtvich által még nem tapasztalt) pénzügyi arisztokrácia, a »rablóbarók«-nak nevezett új, szegénysorból származó nagytőkés elit” (122). Igaz, hogy Bölöni még valóban nem találkozott a 19. század végi értelemben vett »rablóbarókkal«, viszont már benne is visszatetszést keltettek az Egyesült Államokban kialakuló óriási vagyoni egyenlőtlenségek, a Magyarországon is jól ismert Alexis de Tocqueville pedig már egyértelműen az iparhoz kötötte a mindkettejük által „új amerikai arisztokráciának” nevezett dúsgazdag réteg kialakulását.⁹ Az újabb társadalomtörténeti irodalom Glant azon leegyszerűsítő megállapítását is egyértelműen cáfolta, hogy az új nagytőkés elit „szegénysorból” származott volna. Hartmut Kaelble már az 1980-as években széles körű nemzetközi összehasonlító vizsgálatot kezdeményezett annak felderítésére, milyen volt a 19. század második felében a gazdasági elit származási összetétele. Arra a következtetésre jutott, hogy „az üzleti elit túlnyomó többsége olyan családokban nőtt fel, amelyekben az apa gazdasági értelemben független személy, általában üzletember, de gyakran nagybirtokos, farmer, kézműves vagy boltos volt. Nem sokkal a századforduló előtt az egyesült államokbeli és a németországi üzleti elit 80 százaléka [...] ebből a tipikusan 19. századi háttérből származott”.¹⁰

⁸ Jones 1983: 289.

⁹ Bölöni 1984: 327; Tocqueville 1993: 782–786.

¹⁰ Kaelble 1986: 98.

Ez azt jelenti, hogy a valóban „szegénysorból”, vagyis a tulajdon nélküli legalsó társadalmi rétegekből származó üzleti elit tagjainak aránya az Egyesült Államokban is meglehetősen alacsony volt. Abban sem értek egyet Glant Tiborral, hogy Bölöni Farkas Sándor tudatosan „manipulációs technikákat” alkalmazott volna annak érdekében, hogy idealizált Egyesült Államok-képet tárjon a reformkori magyar olvasók elé (218). Azt hiszem, hogy a székely utazó egyszerűen, őszintén és ösztönösen valóban olyannak is látta az Egyesült Államokat, mint amilyennek láttatni szeretete volna. Abban is vitázom a szerzővel, hogy 1849-ben valóban „az első kísérlet” történt volna arra, hogy „a magyar alkotmányos rendszert amerikai mintára alakítsuk át” (219). Az amerikai és a magyar Függetlenségi Nyilatkozat számos hasonlósága ellenére, tudtommal az 1848–49-es szabadságharc egyetlen befolyásos vezetője részéről sem merült fel az a gondolat, hogy a magyar politikai rendszert az egyesült államokbeli mintájára kellene átalakítani.

Mindezen kisebb hiányosságok és vitatott pontok ellenére mégis elmondható, hogy Glant Tibor olyan munkát tett le az asztalra, amely – főként a dualizmus kori magyar utazási irodalom vonatkozásában – kiindulópontként fog szolgálni minden olyan elemzés számára, amely a kérdés továbbgondolására vállalkozik. A könyv egyik nagy erénye az, hogy számos szakma képviselői forgathatják haszonnal. Az utazási irodalom iránt érdeklődő szakemberek, a történészek és az amerikanisták is olyan újdonságokat találhatnak benne, amelyek jelentősen változtatják meg az Egyesült Államokkal kapcsolatos magyar utazási irodalomra vonatkozó eddigi képünket.

Lévai Csaba

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Borsányi László 2001: *Hontalanok a hazájukban. Az első amerikaiak történelme Észak-Amerika történetében (XVII–XIX. század)*. Helikon, Budapest.
- Böloni Farkas Sándor 1984: *Napnyugati utazás. Napló*. Helikon, Budapest.
- Jones, Maldwyn A. 1983: *The Limits of Liberty. American History 1607–1980*. Oxford University Press, Oxford.
- Kaelble, Hartmut 1986: *Social Mobility in the 19th and 20th Centuries. Europe and America in Comparative Perspective*. St. Martin's Press, New York.
- Katona, Anna 1973: Nineteenth-Century Hungarian Travelogues on the Post-Civil War United States. *Angol Filológiai Tanulmányok VII.* 35–52.
- Mathey, Éva 2001: Common Images of American Society as Seen by Hungarian Travelers of the Pre-Civil War Period. In: Párlog, Hortensia – Frențiu, Luminița (red.): *Studii de limbi si literaturi moderne*. Editura Mirton, Timisoara, 163–169.
- Murat, Achille 1837: A' rabszolgaság Éjszakamerikában. (Bevezetővel ellátta és fordította Fábíán Gábor.) *Tudománytár* 2. 224–244.
- Pordán Ildikó 2009: A feketékről alkotott sztereotípiák a 19. századi magyar emigránsok és utazók írásaiban. In: Háda Béla – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Petneházi Margit (szerk.): *Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves*. ELTE, Budapest, 341–356.
- Tocqueville Elek 1841–1843: *A democratia Amerikában*. Magyar Királyi Egyetem, Buda.
- Tocqueville, Alexis de 1993: *Az amerikai demokrácia*. Európa, Budapest.
- Vári András 2006: Fenyegetések földje. Amerika a 19. század második felében – magyar szemmel. *Korall* (7.) 26. 153–184.
- Venkovits, Balázs 2010: Writing with Devotion, Drawing with Light: Images of the Americas in Nineteenth Century Hungarian Travelogues. In: Grzegorz Moroz – Jolanta Sztachelska (ed.): *Metamorphoses of Travel Writing: Across Theories, Genres, Centuries and Literary Traditions*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 104–112.
- Vida, István Kornél 2012: *Hungarian Émigrés in the American Civil War: A History and Biographical Dictionary*. McFarland and Co., Jefferson–London.